

अर्थशास्त्र

इयत्ता बारावी

सूक्ष्मलक्षी आणि समग्रलक्षी

सेबी

उपभोक्ता

मागणी

उपयोगिता

वस्तू आणि

सेवा कर

मक्तेदारी

पुरवठा

खर्च

किंमत निर्देशांक

कर

स्थूल राष्ट्रीय उत्पादन

निर्यात

स्वयं

आय

परिष्कार

बँक

मूल्य

निर्देशांक

महसूल

भारताचे संविधान

भाग ४ क

नागरिकांची मूलभूत कर्तव्ये

अनुच्छेद ५१ क

मूलभूत कर्तव्ये – प्रत्येक भारतीय नागरिकाचे हे कर्तव्य असेल की त्याने –

- (क) प्रत्येक नागरिकाने संविधानाचे पालन करावे. संविधानातील आदर्शांचा, राष्ट्रध्वज व राष्ट्रगीताचा आदर करावा.
- (ख) स्वातंत्र्याच्या चळवळीला प्रेरणा देणाऱ्या आदर्शांचे पालन करावे.
- (ग) देशाचे सार्वभौमत्व, एकता व अखंडत्व सुरक्षित ठेवण्यासाठी प्रयत्नशील असावे.
- (घ) आपल्या देशाचे रक्षण करावे, देशाची सेवा करावी.
- (ङ) सर्व प्रकारचे भेद विसरून एकोपा वाढवावा व बंधुत्वाची भावना जोपासावी. स्त्रियांच्या प्रतिष्ठेला कमीपणा आणतील अशा प्रथांचा त्याग करावा.
- (च) आपल्या संमिश्र संस्कृतीच्या वारशाचे जतन करावे.
- (छ) नैसर्गिक पर्यावरणाचे जतन करावे. सजीव प्राण्यांबद्दल दयाबुद्धी बाळगावी.
- (ज) वैज्ञानिक दृष्टी, मानवतावाद आणि जिज्ञासूवृत्ती अंगी बाळगावी.
- (झ) सार्वजनिक मालमत्तेचे जतन करावे. हिंसेचा त्याग करावा.
- (ञ) देशाची उत्तरोत्तर प्रगती होण्यासाठी व्यक्तिगत व सामूहिक कार्यात उच्चत्वाची पातळी गाठण्याचा प्रयत्न करावा.
- (ट) ६ ते १४ वयोगटातील आपल्या पाल्यांना पालकांनी शिक्षणाच्या संधी उपलब्ध करून द्याव्यात.

शासन निर्णय क्रमांक : अभ्यास - २११६/(प्र.क्र.४३/१६) एसडी-४ दिनांक २५.०४.२०१६ अन्वये स्थापन करण्यात आलेल्या समन्वय समितीच्या दिनांक ३०.०१.२०२० रोजीच्या बैठकीमध्ये हे पाठ्यपुस्तक सन २०२०-२१ या शैक्षणिक वर्षापासून निर्धारित करण्यास मान्यता देण्यात आली आहे.

अर्थशास्त्र

इयत्ता बारावी

H3F1A4

आपल्या स्मार्टफोनवरील DIKSHA APP द्वारे पाठ्यपुस्तकाच्या पहिल्या पृष्ठावरील Q. R. Code द्वारे डिजिटल पाठ्यपुस्तक व पाठासंबंधित अध्ययन अध्यापनासाठी उपयुक्त दृक्-श्राव्य साहित्य उपलब्ध होईल.

२०२०

महाराष्ट्र राज्य पाठ्यपुस्तक निर्मिती व अभ्यासक्रम संशोधन मंडळ, पुणे.

प्रथमावृत्ती : २०२०

पहिले पुनर्मुद्रण : २०२१

© महाराष्ट्र राज्य पाठ्यपुस्तक निर्मिती व अभ्यासक्रम संशोधन मंडळ,
पुणे ४११००४.

महाराष्ट्र राज्य पाठ्यपुस्तक निर्मिती व अभ्यासक्रम संशोधन मंडळाकडे या पुस्तकाचे सर्व हक्क राहतील. या पुस्तकातील कोणताही भाग संचालक, महाराष्ट्र राज्य पाठ्यपुस्तक निर्मिती व अभ्यासक्रम संशोधन मंडळ यांच्या लेखी परवानगीशिवाय उद्धृत करता येणार नाही.

अर्थशास्त्र विषय समिती :

डॉ. मंजूषा मुसमाडे (अध्यक्ष), पुणे
श्रीमती सुनिता सुनिल कामटे, मुंबई
श्री. राजेंद्र फकिर वेखंडे, ठाणे
श्रीमती. शितल संपत निमसे, अहमदनगर
श्रीमती. अर्चना श्रीनिवास, मुंबई
श्री. रविकिरण जाधव सदस्य-सचिव

चित्रकार : श्री. भट्ट रामदास बागले

मुखपृष्ठ व सजावट : श्री. भट्ट रामदास बागले

अक्षरजुळणी : मुद्रा विभाग, पाठ्यपुस्तक मंडळ,
पुणे.

कागद : ७० जी.एस.एम. क्रीमवोव्ह

मुद्रणादेश :

मुद्रक :

अर्थशास्त्र अभ्यास गट :

श्री. सुभाष राजधर पाटील, जळगाव
श्रीमती. उषा भास्कर काळे, कोल्हापूर
श्रीमती शोभा सुभाष नागरे, नाशिक
श्रीमती स्वाती मिलिंद वाघ, मुंबई
श्री. रघुनाथ नारायण पाटील, कोल्हापूर
श्री. शरदकुमार उत्तम शेते, सिंधुदुर्ग
श्रीमती वंदना दिलीप पाटील, पुणे
श्रीमती कविता विलास पोळ, कोल्हापूर
डॉ. सुधाकर रामकृष्ण कुटे, औरंगाबाद
श्री. काशिराम परशुराम बाविसाने, बुलढाणा

निर्मिती :

श्री. सच्चितानंद आफळे
मुख्य निर्मिती अधिकारी
श्री. लिलाधर आत्राम
निर्मिती अधिकारी

प्रकाशक

श्री. विवेक उत्तम गोसावी
नियंत्रक
पाठ्यपुस्तक निर्मिती मंडळ,
प्रभादेवी, मुंबई-२५.

भारताचे संविधान

उद्देशिका

आम्ही, भारताचे लोक, भारताचे एक सार्वभौम समाजवादी धर्मनिरपेक्ष लोकशाही गणराज्य घडविण्याचा व त्याच्या सर्व नागरिकांस:

सामाजिक, आर्थिक व राजनैतिक न्याय;
विचार, अभिव्यक्ती, विश्वास, श्रद्धा
व उपासना यांचे स्वातंत्र्य;
दर्जाची व संधीची समानता;

निश्चितपणे प्राप्त करून देण्याचा

आणि त्या सर्वांमध्ये व्यक्तीची प्रतिष्ठा

व राष्ट्राची एकता आणि एकात्मता
यांचे आश्वासन देणारी बंधुता

प्रवर्धित करण्याचा संकल्पपूर्वक निर्धार करून;

आमच्या संविधानसभेत

आज दिनांक सव्वीस नोव्हेंबर, १९४९ रोजी

याद्वारे हे संविधान अंगीकृत आणि अधिनियमित

करून स्वतःप्रत अर्पण करित आहोत.

राष्ट्रगीत

जनगणमन-अधिनायक जय हे
भारत-भाग्यविधाता ।
पंजाब, सिंधु, गुजरात, मराठा,
द्राविड, उत्कल, बंग,
विंध्य, हिमाचल, यमुना, गंगा,
उच्छल जलधितरंग,
तव शुभ नामे जागे, तव शुभ आशिस मागे,
गाहे तव जयगाथा,
जनगण मंगलदायक जय हे,
भारत-भाग्यविधाता ।
जय हे, जय हे, जय हे,
जय जय जय, जय हे ॥

प्रतिज्ञा

भारत माझा देश आहे. सारे भारतीय
माझे बांधव आहेत.

माझ्या देशावर माझे प्रेम आहे. माझ्या
देशातल्या समृद्ध आणि विविधतेने नटलेल्या
परंपरांचा मला अभिमान आहे. त्या परंपरांचा
पाईक होण्याची पात्रता माझ्या अंगी यावी म्हणून
मी सदैव प्रयत्न करीन.

मी माझ्या पालकांचा, गुरुजनांचा आणि
वडीलधाऱ्या माणसांचा मान ठेवीन आणि
प्रत्येकाशी सौजन्याने वागेन.

माझा देश आणि माझे देशबांधव यांच्याशी
निष्ठा राखण्याची मी प्रतिज्ञा करित आहे. त्यांचे
कल्याण आणि त्यांची समृद्धी ह्यांतच माझे
सौख्य सामावले आहे.

प्रस्तावना

विद्यार्थी मित्रांनो,

इयत्ता बारावीच्या वर्गात तुमचे स्वागत आहे. स्वतंत्र विषय म्हणून इयत्ता अकरावीत 'अर्थशास्त्र' ह्या विषयाशी तुम्ही आता खऱ्या अर्थाने परिचित झाला आहात.

भारतीय अर्थव्यवस्थेतील अनेक महत्त्वाच्या बदलांची माहिती अकरावीच्या पुस्तकात समाविष्ट करण्यात आली, तसेच अनेक अर्थशास्त्रीय संज्ञा व संकल्पनांचा परिचयही त्या पाठ्यपुस्तकात तुम्हांला करून देण्यात आला. सोंप्याकडून कठिणाकडे, मूर्ताकडून अमूर्ताकडे, इत्यादी शैक्षणिक उद्दिष्टे बारावीच्या पुनर्रचित अभ्यासक्रमासाठी निश्चित केलेली आहेतच, त्याच बरोबर ह्या अभ्यासक्रमात 'ज्ञानरचनावाद' ह्या सर्वात महत्त्वाच्या उद्दिष्टाचेही पालन करण्यात आले आहे.

महाराष्ट्र राज्य पाठ्यपुस्तक निर्मिती व अभ्यासक्रम संशोधन मंडळ (बालभारती), पुणे यांची निर्मिती असलेल्या अर्थशास्त्राच्या ह्या पुस्तकात सूक्ष्म अर्थशास्त्र आणि स्थूल अर्थशास्त्र ह्या दोन्हींचा परामर्ष घेण्यात आला आहे. उपयोगिता, मागणी, पुरवठा यांचे सिद्धांत, बाजारांचे प्रकार इत्यादी सूक्ष्म अर्थशास्त्रीय संकल्पनांचे विस्तृत विवेचन केले आहे. सार्वजनिक वित्त व्यवहार, भारतातील नाणेबाजार व भांडवल बाजार, विदेशी व्यापार ह्या स्थूल अर्थशास्त्रीय संकल्पना या अभ्यासक्रमात प्रथमच विद्यार्थ्यांसमोर ठेवत आहोत. महत्त्वपूर्ण बदल म्हणजे संख्याशास्त्रातील निर्देशांक मापकाचा ह्या अभ्यासक्रमात अंतर्भाव केला आहे. विद्यार्थ्यांना पुढील अभ्यासक्रमासाठी ह्या पाठाचा विशेष फायदा होणार आहे. माहिती आणि तंत्रज्ञान तसेच स्पर्धेवर आधारित आजच्या युगातील विद्यार्थ्यांना नवनवीन आव्हानांना सामोरे जावे लागते. त्या दृष्टीनेच संख्याशास्त्राचा समावेश करण्यात आला आहे.

'अर्थशास्त्र' हा देशाची विकास प्रक्रिया समजण्याच्या दृष्टीने अत्यंत महत्त्वपूर्ण विषय आहे. विद्यार्थ्यांना इयत्ता अकरावी व बारावी या दोन्ही वर्षांमध्ये या विषयाची विस्तृत ओळख व्हावी आणि त्यात अभिरुची निर्माण व्हावी, या प्रामाणिक हेतूने या पुस्तकातील पाठांची रचना केलेली आहे. यासाठी अकरावीच्या पुस्तकाप्रमाणेच अर्थशास्त्रीय भाषेशी कुठेही तडतोड केलेली नाही. पाठातील विविध आकृत्या हा अर्थशास्त्र विषयाचा अविभाज्य भाग आहे. विषयाचे आकलन होण्यासाठी त्यांची नितांत आवश्यकता आहे. पुस्तकात अखेरीस परिशिष्टांचाही समावेश केलेला आहे. त्यामुळे अर्थशास्त्रीय पारिभाषिक शब्द समजणे विद्यार्थ्यांना सोपे जाईल. अतिरिक्त माहिती व संदर्भासाठी पाठ्यपुस्तकात दिलेल्या क्यु.आर. कोडचा वापर करावा.

मूळ शैक्षणिक सूत्रे, उद्दिष्टे यांना कुठेही धक्का न लावता नावीन्यपूर्ण परंतु व्यावहारिक महत्त्व असलेल्या अर्थशास्त्रीय संकल्पना, संख्याशास्त्र यांचा समावेश करून एकविसाव्या शतकातील विद्यार्थी हा सक्षम आणि सजग असावा, ह्यासाठी पाठांची निवड विचारपूर्वक केली आहे. विद्यार्थ्यांनी स्पर्धा परीक्षा देण्यासाठी उद्द्युक्त व्हावे म्हणून नावीन्यपूर्ण स्वाध्याय देखील पाठाच्या शेवटी समाविष्ट केले आहेत.

अर्थशास्त्र विषयाच्या पुनर्रचित अभ्यासक्रमाचा अंतर्भाव असलेल्या बारावीच्या ह्या पुस्तकाचे विद्यार्थी आणि शिक्षक निश्चितच स्वागत करतील, असा विश्वास आहे.

आपणा सर्वांना मनःपूर्वक शुभेच्छा!

पुणे

दिनांक : २१ फेब्रुवारी २०२०

भारतीय सौर : २ फाल्गुन १९४१

विवेक गोसावी

संचालक

महाराष्ट्र राज्य पाठ्यपुस्तक निर्मिती व
अभ्यासक्रम संशोधन मंडळ, पुणे.

इयत्ता १२ वी अर्थशास्त्र

क्षमता विधाने

- सूक्ष्म अर्थशास्त्र आणि स्थूल अर्थशास्त्राचे विषय विवेचन करतो.
- सूक्ष्म अर्थशास्त्र आणि स्थूल अर्थशास्त्राची वैशिष्ट्ये स्पष्ट करतो.
- सूक्ष्म अर्थशास्त्र आणि स्थूल अर्थशास्त्राचे व्यवहारातील महत्त्व स्पष्ट करतो.
- एकूण उपयोगिता व सीमान्त उपयोगितेची संकल्पना स्पष्ट करतो.
- घटत्या सीमान्त उपयोगितेचा सिद्धान्त तक्ता व आकृतीच्या साहाय्याने स्पष्ट करतो.
- क्रमवाचक उपयोगिता दृष्टिकोनाचे मूल्यमापन करतो.
- मागणीच्या संकल्पनेची व्याख्या सांगतो.
- मागणीचा नियम तक्ता व मागणीवक्राच्या साहाय्याने स्पष्ट करतो.
- किंमत लवचिकता, उत्पन्न लवचिकता व छेदक लवचिकता यांच्या व्याख्या सांगतो.
- किंमत लवचिकतेचे प्रकार योग्य उदाहरणांच्या साहाय्याने विशद करतो.
- संख्यात्मक कौशल्यांचा वापर करून मागणीच्या लवचिकतेचे मापन करतो.
- 'पुरवठा' या संकल्पनेची व्याख्या सांगतो.
- पुरवठ्याचा नियम तक्ता व पुरवठा वक्राच्या माध्यमातून स्पष्ट करतो.
- प्राप्ती व खर्चाच्या विविध संकल्पनांच्या व्याख्या सांगतो व त्यांचे मापन करतो.
- 'बाजार' या संकल्पनेची व्याख्या सांगतो.
- पूर्ण स्पर्धा, मक्तेदारी, अल्पजनाधिकार व मक्तेदारीयुक्त स्पर्धा या बाजाराच्या प्रकारांची व्याख्या सांगतो.
- विविध बाजार प्रकारांची वैशिष्ट्ये स्पष्ट करतो.
- 'समतोल किंमत' ही संकल्पना उदाहरणांसह स्पष्ट करतो.
- 'निर्देशांक' या संकल्पनेची व्याख्या सांगतो व त्यांची वैशिष्ट्ये अभ्यासतो.
- साधा निर्देशांक आणि भारान्वित निर्देशांक यांमधील फरक स्पष्ट करतो.
- निर्देशांक रचनेच्या पद्धती स्पष्ट करतो.
- संख्यात्मक कौशल्यांचा वापर करून साधा व भारान्वित निर्देशांकाचे मापन करतो.
- राष्ट्रीय उत्पन्नाची व्याख्या सांगतो.
- स्थूल देशांतर्गत उत्पादन, स्थूल राष्ट्रीय उत्पादन, निव्वळ देशांतर्गत उत्पादन व निव्वळ राष्ट्रीय उत्पादन या संकल्पनांच्या व्याख्या सांगतो.
- राष्ट्रीय उत्पन्नाच्या उत्पादन, उत्पन्न व खर्च पद्धती स्पष्ट करतो.
- सार्वजनिक वित्तव्यवहाराच्या रचनेचे परिक्षण करतो.
- सार्वजनिक उत्पन्न, सार्वजनिक खर्च आणि सार्वजनिक कर्ज यांची व्याख्या सांगतो.
- सार्वजनिक खर्चाच्या कर आणि करेत्तर स्रोतांचे विश्लेषण करतो.
- भारतातील वाढत्या सार्वजनिक खर्चाचे परीक्षण करतो.
- राजवित्तीय धोरण व अंदाजपत्रक यांच्या व्याख्या सांगतो.
- 'वित्तीय बाजार' या संकल्पनेचा अर्थ व वर्गीकरण स्पष्ट करतो.
- भारतातील नाणेबाजार व भांडवल बाजारांच्या रचनेचे स्पष्टीकरण करतो.
- 'व्यापारी बँक आणि मध्यवर्ती बँक' संकल्पना स्पष्ट करतो.
- भारतातील व्यापारी बँक आणि मध्यवर्ती बँकेची कार्ये स्पष्ट करतो.
- भारतातील नाणेबाजार आणि भांडवल बाजाराची भूमिका आणि समस्यांचे परीक्षण करतो.
- भारतातील नाणेबाजार आणि भांडवल बाजारातील सुधारणा स्पष्ट करतो.
- भारतातील विदेशी व्यापाराची भूमिका स्पष्ट करतो.
- भारताच्या विदेशी व्यापाराची संरचना व दिशा स्पष्ट करतो.
- व्यवहारतोल आणि व्यापारतोल या संकल्पनांच्या व्याख्या सांगतो.

- शिक्षकांसाठी -

इयत्ता १२ वी चे पुनर्रचित पाठ्यपुस्तक आपल्या हातात देताना आम्हांला आनंद होत आहे. पाठ्यपुस्तक बनवताना अध्ययन-अध्यापन सूत्रांचा वापर केला आहे. त्याचबरोबर ज्ञानरचना वादाचा उपयोग करून अध्ययन क्षमता वाढवण्याचा प्रयत्न केला आहे. कृतियुक्त, प्रायोगिक व नावीन्यपूर्ण शिक्षण ही काळाची गरज आहे. अभ्यासक्रम आराखडा हा विद्यार्थ्यांला काय शिकवले जाते व विद्यार्थी बाहेरील जगातून काय अनुभव घेतो, यातील एक दुवा आहे. अध्ययन-अध्यापन प्रक्रिया समृद्ध करणे आणि अपेक्षित अध्ययन परिणाम साध्य करणे यासाठी खाली दिलेल्या मार्गदर्शक तत्वांचा उपयोग होईल.

- ✓ पाठ्यपुस्तक प्रथम स्वतः समजून घ्यावे.
- ✓ सदर पाठ्यपुस्तक रचनात्मक पद्धतीने व कृतियुक्त अध्यापनासाठी तयार केलेले आहे.
- ✓ विद्यार्थ्यांमध्ये आवड निर्माण करण्यासाठी व वैचारिक कृतीला प्रोत्साहन देण्यासाठी शिक्षकांनी प्रत्येक पाठातील कृतींचे कौशल्यपूर्वक नियोजन करावे.
- ✓ योग्य नियोजन करून पाठांचे अध्यापन करावे.
- ✓ विषयाच्या आकलनासाठी सुयोग्य शैक्षणिक साधनांचा वापर करावा.
- ✓ पाठांचे विषय-विवेचन सविस्तर करावे.
- ✓ अनुक्रमणिकेत दिल्याप्रमाणे पाठांचे अध्यापन करावे, कारण ज्ञान संवर्धन सुलभतेने होण्यासाठी घटकांचे नियोजन क्रमबद्ध केलेले आहे.
- ✓ संख्याशास्त्राशी संबंधित सहाव्या प्रकरणामध्ये आंतरक्रियात्मक दृष्टिकोनाच्या आधारे अध्यापन करावे. विद्यार्थ्यांना त्यापुढील प्रकरणांमधील अर्थव्यवस्थेसंबंधीच्या समस्या सोडविण्यासाठी संख्याशास्त्रीय ज्ञानाचा वापर करता येईल.
- ✓ संख्याशास्त्रीय माहितीवर आधारित प्रश्न विचारावेत. त्यांच्या कल व प्रकारानुसार पर्यायी प्रश्न विचारावेत. अद्ययावत माहिती उपलब्ध करून देण्याचा प्रयत्न करावा. शिक्षकांनी विद्यार्थ्यांना तथ्य संकलन व तथ्य विश्लेषणाचे महत्त्व समजावून सांगावे.

- ✓ अर्थशास्त्राच्या बहुतांश संकल्पना या शास्त्रीय आधारावर व अमूर्त बाबींवर अवलंबून असतात. गटकार्य, परस्पर सहकार्याने शिकणे इत्यादींना प्रोत्साहन द्यावे त्यासाठी आवश्यकतेनुसार वर्गरचनेत बदल करावा.
 - ✓ अध्ययन-अध्यापनामध्ये आंतरक्रिया, प्रक्रिया यांमध्ये सर्व विद्यार्थ्यांचा सहभाग आवश्यक आहे आणि त्यासाठी आपले सक्रिय मार्गदर्शन आवश्यक आहे.
 - ✓ 'तुम्हांला माहित आहे का?' हा भाग मूल्यमापनासाठी विचारात घेऊ नये व त्याबद्दल विद्यार्थी अधिक माहिती मिळवतील याची खातरजमा शिक्षकांनी करावी.
 - ✓ 'तुम्हांला माहित हवं' हा भाग मूल्यमापनासाठी विचारात घ्यावा.
 - ✓ पाठातील स्वाध्याय वेगवेगळ्या निकषांनुसार बनवलेले आहेत. उदा., निरीक्षण, सह-संबंध, टीकात्मक विवेचन, विश्लेषणात्मक तर्क इत्यादी. प्रत्येक पाठाला समान भारांक आहेत. मूल्यमापन योजना ही दिलेल्या निकषांवर आधारित असावी. प्रश्नांच्या स्वरूपामध्ये वैविध्यपूर्ण संयुक्तीकरण असावे. त्याचप्रमाणे एकाच प्रकारच्या प्रश्नाची पुनरावृत्ती टाळावी.
 - ✓ पाठ्यपुस्तकात दिलेल्या QR कोडचा वापर करावा. अद्ययावत माहिती मिळविण्यासाठी QR कोड सतत तपासत राहावा.
 - ✓ संदर्भासाठी संकेतस्थळे दिलेली आहेत व त्याचप्रमाणे संदर्भग्रंथांची यादीदेखील दिलेली आहे. याचा उपयोग शिक्षकांनी व विद्यार्थ्यांनी अवांतर वाचनासाठी आणि विषय सखोल समजण्यासाठी करावा.
 - ✓ पारिभाषिक शब्दसूचीमधील शब्द पाठ्यपुस्तकातील प्रत्येक प्रकरणात निळ्या शाईने अधोरेखित केलेले आहेत.
 - ✓ अर्थशास्त्रात वापरल्या जाणाऱ्या संक्षिप्त रूपांची यादी पाठ्यपुस्तकात शेवटी दिलेली आहे, त्याचा उपयोग अधिक स्पष्टीकरणासाठी करावा.
- अध्यापन अनुभूतीसाठी हार्दिक शुभेच्छा!

अनुक्रमणिका

अ.क्र.	प्रकरणाचे नाव	पृष्ठक्रमांक	अपेक्षित/संभाव्य तासिका
१.	सूक्ष्म आणि स्थूल अर्थशास्त्राचा परिचय	१-७	१०
२.	उपयोगिता विश्लेषण	८-१६	१०
३.अ	मागणीचे विश्लेषण	१७-२६	१०
३.ब	मागणीची लवचिकता	२७-३६	१०
४.	पुरवठा विश्लेषण	३७-४५	१२
५.	बाजाराचे प्रकार	४६-५२	१०
६.	निर्देशांक	५३-६०	१०
७.	राष्ट्रीय उत्पन्न	६१-६९	१६
८.	भारतातील सार्वजनिक वित्तव्यवहार	७०-८९	१६
९.	भारतातील नाणेबाजार आणि भांडवलबाजार	८०-९०	१६
१०.	भारताचा विदेशी व्यापार	९१-९६	१०
—	<ul style="list-style-type: none"> अर्थशास्त्रीय संज्ञांचे परिशिष्ट संक्षिप्त रूपांची यादी संदर्भ सूची, महत्त्वाची संकेतस्थळे/दुवे 	९९-१०४	एकूण : १३०

DISCLAIMER Note : All attempts have been made to contact copy righters (©) but we have not heard from them. We will be pleased to acknowledge the copy right holder (s) in our next edition if we learn from them.

मुखपृष्ठ : इयत्ता अकरावीतून विद्यार्थी आता बारावीला आलेले आहेत. 'अर्थशास्त्र' हा स्वतंत्र विषय म्हणून ते अभ्यासणार आहेत. मुखपृष्ठावर पाठ्यपुस्तकात चर्चिलेल्या विविध आर्थिक संकल्पनांच्या दृश्य प्रतिमांचे सादरीकरण केलेले आहे.

मल्लपृष्ठ : विविध आर्थिक कृती आणि विविध वित्तीय संस्थांचे चिन्हात्मक सादरीकरण केलेले आहे.